УДК 331.101.26

О.О. Резніченко, викл., Д.С. Насипайко, асист.
Кіровоградський національний технічний університет

Стан формування людського капіталу

В статті розглядаються деякі аспекти проблеми відтворення людського капіталу, даються практичні рекомендації щодо групування основних факторів його формування.
людський капітал, відтворення людського капіталу, робоча сила

Одним із важливих чинників, які безпосередньо впливають на динаміку соціально-економічного розвитку країни є раціональне відтворення людського капіталу. Адже людина завжди була, є і буде творцем матеріальних і духовних ресурсів, головною продуктивною силою. Це обумовлює актуальність дослідження всіх аспектів відтворення її капіталу, особливо в умовах трансформаційних перетворень, формування нового технологічного укладу та посилення світових тенденцій щодо конкурентних переваг економіки знань. Актуальність досліджуваної проблеми людського капіталу полягає ще й в тому, що на сьогодні у відтворенні людського капіталу України різко проявили себе негативні тенденції, які знаходяться в площині певних прорахунків у системі його формування, підготовці кадрів, охорони здоров'я тощо. Слід виходити з того, що людський капітал у своєму розвитку має підпорядковуватися нарощуванню знань і умінь, здатності до продукування новітніх досягнень цивілізації. Це спонукає до пошуку нових підходів вирішення даних проблем у поєднанні з ефективністю економіки, розглядати людський капітал як складову виробничого капіталу.

Концептуальні засади формування людського капіталу та різних аспектів цієї проблеми висвітлено в публікаціях таких науковців, як: С. Бандур, Д. Богиня, О. Бородіна, В. Геєць, О. Головінов, О. Грішнова О. Добринін, С. Дятлов, Т. Заяць, А. Коровський, В. Куценко, Е. Лібанова, М. Семикіна, К. Циренова та ін.

Поглибленого і додаткового вивчення потребують, насамперед, питання інвестицій в людський капітал, нарощування знань і умінь, підвищення конкурентоспроможності робочої сили на внутрішньому і зовнішньому ринках праці, особливо в контексті вступу України до СОТ. Не вирішеною проблемою залишається комплексна оцінка формування людського капіталу.

Мета статті: уточнити зміст поняття «робоча сила», яке знаходиться в основі поняття людського капіталу, та розробити рекомендації по групуванню основних факторів формування людського капіталу, які сприяють його розширеному відтворенню.

В історії економічної думки останніх десятиріч однією з найвизначніших подій стало створення теорії людського капіталу, яка досить істотно вплинула на весь подальший розвиток економічної науки. Англійський економіст Вільям Петті (перший автор теорії трудової вартості) визначав вартість затраченою вартістю, встановлюючи кількісну залежність її величини від продуктивності праці. При цьому в основу виміру першої він поклав землю і працю. Цінність кожного жителя Англії він оцінював у середньому у 80 фунтів стерлінгів. При цьому різні суб'єкти мали неоднакову цінність. Наприклад, дорослий оцінювався вдвічі дорожче, ніж дитина, а моряк утричі – ніж селянин [1, с. 82].

© О.О. Резніченко, Д.С. Насипайко. 2008

Поділяючи підхід В. Петті, що саме праця є основою багатства нації, зауважимо, що він віддзеркалює загальні риси економічного вчення, яке пізніше отримало назву класичної політичної економії.

Адам Сміт в своїх працях виходив з положення, що багатство нації міститься в грошах. Його заслуга полягала у розробці основ трудової теорії вартості. Не можна не погодитися з тим аргументом А. Сміта, що праця є загальною субстанцією всіх економічних явищ. Починаючи з 30-х років XX століття значна увага приділялась вивченню людського фактора у виробничій організації. Своєрідним продовженням теорії А. Сміта стали соціологічні дослідження радянського економіста і статистика С.Г. Струміліна. Йому належить один з методів побудови індексу продуктивності праці – „Індекс Струміліна”. На початку шестидесятих років з’явилося багато праць з теорії людського капіталу. Зокрема, Г. Беккер обґрунтував інвестиційну природу витрат на освіту і професійну підготовку працівників, розробив методику проведення аналізу витрат і віддачі освіти як сфери інвестування. Ключовим положенням теорії „всеосяжного капіталу” Ірвінга Фішера є визнання того, що практична діяльність людини має на меті досягнення результату і життєвого успіху.

Оскільки в основі людського капіталу знаходиться робоча сила, що володіє певними знаннями та навичками тощо, вважаємо за необхідне зупинитися на її сутності. У вітчизняній економічній науці тривалий час панувало розуміння робочої сили у визначенні К. Маркса: „Під робочою силою, або здатністю до праці, ми розуміємо сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особистість людини, і які використовуються нею щоразу, коли вона виробляє певні споживчі вартості”. Трудова теорія К. Маркса ґрунтується на тому, що працівники продають свою здатність до праці, тобто робочу силу [2, с.8].

На практиці, людина за гроші продає свій робочий час. Але необхідно зазначити, це тільки здається, що покупець купує робочу силу, насправді, працівники не можуть продавати йому свою працю. Вони лише надають у користування свою робочу силу на певний термін. Карл Маркс розвивав цю ідею наступним чином: „Після того як капіталіст робочу силу купив, він споживає її, примушуючи робітників працювати на протязі встановленого терміну. За ту ж саму суму грошей, за які капіталіст купив їх робочу силу, він міг би купити цукор або певну кількість будь-якого іншого товару. Отже, робоча сила – товар, товар не в більшій і не в меншій мірі, ніж цукор” [3, с. 155]. Що стосується марксистського обґрунтування сутності робочої сили, то воно, на наш погляд, не потребує переосмислення і залишається передумовою примирення праці і капіталу, забезпечення соціально-економічного розвитку, продуктивної трудової діяльності та стабільності в суспільстві.

В економічній літературі робоча сила розглядається як частина населення обох статей, яка протягом певного періоду забезпечує пропозицію своєї робочої сили для виробництва товарів і надання послуг [4, с. 31-32]. На думку В. Єрьоменко та Б. Хальзєва, робоча сила – це якісна характеристика працеактивного населення, тобто їхніх фізичних та розумових здібностей для виконання певної виробничої діяльності і як кількісна характеристика працеактивного населення, яке працює або активно займається пошуком роботи [5, с. 50].

Працівники пропонують свої вміння, а держава або підприємці наймають робочу силу. Свій товар, робочу силу, працівники обмінюють на гроші у певному співвідношенні. Природа людського капіталу людини полягає в тому, що лише за наявності стійкого заробітку можливий його подальший розвиток. Людина потребує постійного підвищення заробітної плати відповідно до зростання прожиткового мінімуму, рівня цін тощо. Тим паче, якщо працівник має постійне місце роботи, великий стаж. Бажання покращити матеріальний стан спонукає людей до більш

ефективного використання своїх вмінь, знань, навичок і до відтворення людського капіталу взагалі.

Деякі науковці вважають, що формування людського капіталу пов'язане з переходом від постіндустріального типу господарювання до інформаційного (У. Ростоу, Д. Белл та інші). Ми не погоджуємося з такою тезою, оскільки людський капітал існує незалежно від рівня розвитку суспільства тощо. Інша справа, що інформаційне суспільство має більше можливостей для відтворення людського капіталу, значення якого посилюється, як і вимоги до формування його якісних характеристик. А.В. Коровський підкреслює, що у сучасному розумінні людський капітал є формою функціонування продуктивних сил людини в умовах перехідного періоду від індустріального до постекономічного суспільства [1, с. 71]. У науковій літературі зустрічається ширше визначення цього поняття. Так, О.І. Добринін, С.О. Дятлов, К.Д. Циренова дають наступну його трактовку: «Людський капітал – це адекватна постіндустріальному стану суспільства епохи науково-технічної революції форма вияву (організації, функціонування і розвитку) продуктивних сил (якостей, властивостей, здатностей, функцій, ролей) людини, які включені в систему соціально орієнтованої економіки ринкового типу як провідний елемент суспільного відтворення і вирішальний фактор економічного розвитку». Людський капітал розуміється О.А. Грішновою як економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу [2, с. 16].

Поділяючи позицію О.А. Грішнової та підсумовуючи різні підходи до дослідження і визначення категорії людського капіталу, ми наголошуємо, що людський капітал – це таке економічне утворення, що є результатом формування та розвитку особистості, її всебічних здібностей, здоров'я, стимулів (мотивів) унаслідок інвестицій, сприяє зростанню продуктивності праці та впливає на зростання доходів (заробітків) на індивідуальному рівні та національний соціальний розвиток – на державному. Такий підхід до розуміння людського капіталу має принципове значення, тому що дозволяє розглядати взаємозв'язок між національним соціальним розвитком і людським капіталом. Основну ідею національного соціального розвитку необхідно розглядати у світлі досягнення достатньо високого рівня соціодинаміки в суспільстві, розуміння та реалізації того, що повноцінне відтворення людського капіталу, соціуму взагалі є прерогативою не лише держави та владних структур, а й кожного громадянина України, яка виконується на засадах погодження соціально значущих інтересів громадян, громадських організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Вищий рівень соціального розвитку зобов'язані забезпечити освіта, наука, культура, інвестиції у всебічний розвиток людини, їх суттєве зростання, які виступають джерелом накопичення нематеріальних активів, формування глобального ринку високорозвиненого людського капіталу. Тому потрібно створити на державному рівні передумови для розвитку особи та творчої самореалізації кожного, виховання генерації людей, здібних ефективно працювати та навчатися протягом життя, оберігати та збільшувати культурні цінності, укріплювати суверенну державу. У цей час надзвичайно важливо знайти та об'єктивно оцінити реальні резерви продуктивного використання людського капіталу з урахуванням завдань соціально-економічної політики та потреби у ефективній трансформаційній перебудові в країні.

Критерієм розвитку людського капіталу є його відтворення, а також сумарні витрати, пов'язані з цим процесом. Визначення характеру відтворення людського

капіталу в багатьох випадках різниться. Треба погодитись, що необхідно враховувати взаємозв'язок напрямку витрат, людського капіталу, суспільних явищ.

З класифікацією чинників, що впливають на людський капітал, працювало багато вітчизняних дослідників. Одні з них досліджували вплив системи охорони здоров'я на підвищення ефективності використання ресурсів, інші – демографічних умов, системи робочих місць, фонду життєвих благ, складу робочої сили тощо. Прикладом є роботи В.І. Куценко, С.І. Бандура, Т.А. Заяць, [6; 7]. О.М. Головінов виділив графічно фактори, що впливають на здоров'я носіїв людського капіталу [8]. Більш обгрунтованими видаються ідеї О.А. Грішнової щодо формування й розвитку людського капіталу на різних рівнях [2]. Підсумовуючи досвід вітчизняних учених, нами запропоновано підхід, який дозволить відстежити особливості формування людського капіталу на різних економічних рівнях (табл. 1).

Таблиця 1 – Склад і групування основних факторів формування людського капіталу за економічними рівнями

Рівні / Фактори	Мікро-економічний	Мезо-економічний	Макро-економічний
1	2	3	4
Соціально-демографічні фактори			
Кількість населення	*	*	*
Розподіл постійного населення за статтю та віком	*	*	*
Природний рух населення		*	*
Міграція населення		*	*
Екологічні фактори			
Екологічна ситуація		*	*
Природно-кліматичні умови		*	
Якість питної води		*	
Викиди шкідливих речовин в повітря, воду	*	*	
Рекреаційні характеристики території		*	
Соціальні фактори			
Стан здоров'я населення	*	*	
Середня тривалість життя населення		*	*
Кількість народжених з вадами здоров'я			*
Кількість хворих школярів			*
Витрати на охорону здоров'я			*
Медичне обслуговування			*
Чисельність пенсіонерів та інвалідів			*
Пенсії	*		*
Соціальний захист населення	*	*	*
Освітньо – духовні фактори			
Освітньо - кваліфікаційна структура	*	*	*
Середній рівень освіти	*	*	*
Кількість осіб з двома і більше вищими освітами		*	*
Витрати на освіту			*

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Кваліфікація (знання, навички, вміння)	*		
Використання вільного часу	*		
Моральність, культура населення	*		*
Здібності до навчання	*		
Обсяг наукових і науково-технічних робіт		*	*
Соціально-трудові фактори			
Чисельність економічно активного населення	*	*	*
Вивільнення працівників	*	*	*
Попит і пропозиція робочої сили	*	*	*
Середньорічна кількість найманих працівників	*	*	*
Кількість зареєстрованих безробітних	*	*	*
Розподіл працівників за видами економічної діяльності		*	
Адміністративно-територіальний розподіл зайнятого населення		*	
Рівень освіти серед безробітних			*
Кількість нових робочих місць		*	*
Особливості управління підприємством	*		
Прихильність працівників підприємству	*		
Організаційна культура підприємства	*		
Організація праці	*		
Продуктивність праці	*		
Особисті якості працівника	*		
Досвід, мобільність, компетентність	*		*
Економічні фактори			
Темпи технологічних змін	*		
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників	*	*	*
Доходи і витрати населення		*	*
Валовий внутрішній продукт			*
Доступність товарів і послуг		*	
Рівень інфляції		*	
Кредитно-фінансовий механізм		*	
Податкова система		*	
Розміщення продуктивних сил		*	
Рівень спеціалізації виробництва	*	*	
Розвиток зовнішньоекономічних зв’язків		*	*
Рівень матеріального добробуту			*
Мінімальна заробітна плата і прожитковий мінімум			*
Індекс людського розвитку			*

Об’єктивними закономірностями потреби у відтворенні людського капіталу за табл. 1 є загальне погіршення стану здоров’я населення, зменшення кількості лікарень, падіння життєвого рівня, скорочення кількості працівників, низька питома вага спеціалістів, економічна відсталість, погіршення соціально-економічного становища тощо. На відтворення людського капіталу впливають і екологічні фактори, які узагальнюють географічне розташування, розвиток галузей нематеріального виробництва, природно-ресурсні запаси, стан навколишнього середовища.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. Аналіз формування людського капіталу на різних рівнях дозволяє оцінити зміни, які виникають у сфері праці і відповідним чином керувати ними. Соціальні пріоритети мають бути в усіх ланках теперішніх трансформаційних перетворень на державному та регіональному рівнях розвитку. У зв’язку з цим основні фактори формування людського капіталу досліджуються в широкому контексті основних економічних рівнів. Відтворення людського капіталу населення України є життєво необхідною потребою. Значного поштовху у цей процес надасть подальше згуртування суспільства, поєднання зусиль всіх його соціальних груп та ланок.

Список літератури

1. Коровський А.В. Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування. – К., 2004 р. – 165 с.
2. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: товариство „Знання”, КОО, 2001.- 254 с.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3-х т. Т. 1. – М.: Политиздат, 1986. – IV, 635 с.
4. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: навч. посіб. – К.: Знання – Пресс, 2000. – 313с. – (Вища освіта XXI століття).
5. Єрьоменко В., Хальзєв Б. Робоче місце та ринок праці // Економіка України. – 1995. № 6. –С.47-55.
6. Куценко В.І. Людський капітал і шляхи його зміцнення // Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи / Г.В.Щокін, М.В.Попович, М.С.Кармазіна та ін. – К.: МАУП, 2000. – С.159 –173.
7. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – 2-ге вид. доповн. і переробл. Черкаси: Брама – Україна, 2006. Вид. 2. – 620 с.
8. Головинов О.Н. Человеческий капитал в условиях трансформации экономики Украины: инвестиционные проблемы: Автореф. дисс. канд. экон. наук. – Донецк. – 2003. – 24 с.

В статье рассматриваются некоторые аспекты проблемы воспроизводства человеческого капитала, даются практические рекомендации по группировке основных факторов его формирования.

This article deals with some aspects of the issue of the reproduction of the human capital, and suggests the practical recommendations on classification of all the main factors of the human capital’s formation.